

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. дфн. Любомир Христов за докторската дисертация на Деница Узунова на тема "Проблемът за злото и страданието в творчеството на Н.Бердяев и Л.Шестов"

Топосът на страданието и мартириума не е специфично източен, нито е локализирано западен. Всяко, дори и повърхностно обглеждане на религиозната, гражданската и на философската история, го доказва достатъчно категорично и обосновано. Финикийските богове Молох и Кибела натрупват пиетет-благочестие към себе си чрез страховитите мъки и невинната кръв на новородени младенци; Юдейският тиранин Ирод следва зловещия пример като изстребва безжалостно новородените, за да не застрашат, съгласно обетованията, престола му; Библейският Иов вопие към небесата, че „ако се премерят на везните мъките и страданията му – те ще са по-тежки от морския пясък“; „Тайнозрителят на човешката душа“ Достоевски разказва покрусен в „Бесове“, как Маря Тимофеевна откроявала, че „като намокриш със сълзи земята под себе си на половин аршин, тогава вече никаква мъка и страдание няма да изпиташ, защото си достигнал до дъното, до предела“; Пак той в „Братя Карамазови“ описва действията на един побеснял помешчик-генерал, който насъсква любимите си елитни ловни кучета, цяла глутница, след нарочно разсъблечено момченце, за да го разкъсат пред очите на неговата майка!; Светата Римска Католическа и Апостолска Църква, Mater et Magistra, със загриженост и благочестиво състрадание осъжда еретиците с милостивата съдебна формула - „Без проливане на кръв!“- което означава *изгаряне на клада* на неблагоприятните свободни духове; Паскал прекъсва философските си „Мисли“ след като каляската, с която пътува увисва на моста на р.Сена в ужаса между живота и смъртта; Персийският Заратустра у Ницше (вж. „Vom Gesicht und Räthsel“- „Видение и загадка“) ни шокира със сцената на чудовищната уплаха на заспалия пастир, в чиято уста се е навряла ужасна черна змия, която той не може да измъкне, защото е захапала смъртоносно гърлото му... Ако и тук не потръпнем от ужас пред страданията и мартириума, с които е просмукана човешката, но нечовечна история и останем резистентно-нечувствителни към нейното съдържание, това ще означава, че ние,- съвременниците, вече сме носители на някаква закърняла и осцилираща, изчезваща човещина!

Трудът на Деница Узунова е посветен на тези опасни, тревожни и вечни проблеми – Злото, страданието и мартириума на човешкото битие. Тя е пожелала да ги „види“ чрез двама от най-известните руски философи – Н.Бердяев и Л.Шестов. Те са близки по философска тоналност, защото изследват и пишат върху библейската сюжетност и историческото християнство, но се различават по метода си на християнска и философска

екзегеза. Единият гравитира към верски усмирения подход, другият към бездните на ирационализма и абсурда. И двамата имат предшественици и следовници, от които черпят подтици, нагласи, теми, аргументи и решения. И двамата имат еднаква съдба на изгнаници от Родината и едно (едно ли?) несъмнено постижение – оставили са ни ние сами да избираме истинните решения!

Трябва да оценим положително начинанието на докторантката, защото тя е имала смелостта да се заеме с изследването си в един не дотам подходящ (кой ли е подходящият?) исторически момент за афиширане на славянофилията! Но е успяла да очертае контурите, образа и съответното автентично и тревожно съдържание на руско-славянската духовност през XIX и началото на XX век. Като несъмнени приноси достойнства на дисертационния труд е необходимо да се признаят:

1. Тематичният подбор и релевантната темпорална фиксация на разработките включени в него. Да се концептуализира и “дисциплинира” очарователното философско и религиозно богатство на руската менталност, чрез *Бердяевата визия* за предисторичното битие на свободата и за историчното страдание и зло, за тяхното начало, смисъл и техния „есхатон, за човека и Бога - и чрез *героичната неумолимост на Шестов* при избора между Атина (Разума-Λόγος) и Ерусалим (Вярата-Πίστις), през апологията му, и тази на Киркегор в „Страх и трепет“ за „Рицаря на вярата“- Авраам, та чак до „потъването му“ в бездните на методологическия ирационализъм и абсурд, - е колкото трудна, толкова и благодарна задача. Тя е изпълнена с необходимата изследователска добросъвестност на много добро теоретично ниво.

2. Ясно забележим е стремежът на авторката към историческа консистентност, както и добре изявен усет не само към феноменологичните, но и към субстанциалните реалности в онтичен, исторически, духовен и социален план. Авторите, подложени на анализ, сами по себе си внушават респект – Н.Бердяев безспорно е един от най-мащабните, „безсистемно-системни“ “холистични мислители”, известен като „философ на свободата“ и създател на руската “*есхатологическа метафизика*”, който, заедно с духовния гигант В.Соловьев реанимират и реализират старата „плеромна” руска мечта за “цялостно светосъзерцание, светопознание и светоотношение” във формата на *„философия на всеединството”*. Темата е грандиозна, древна, религиозно-философска и става доминираща при прехода от езическата гръцка античност (платонизма, аристотелизма, стоицизма) към мезоплатонизма (посредством великолепните разработки на Единното от Плотин, Порфирий, Прокъл, Амелий, Ориген и др.) към конституирането на християнството като колосален синтез на александрийската, юдейската и кападокийската (Св.В.Велики, Гр.Нисийски, Гр.Богослов) духовност – синтез, който е

определил и стабилизирил каноните на „новата религия“. Като колега, имащ известен опит в търсенето на екзистенциално-исторически и жизнено правдиви “ядра” в религиозни и откровено мистични “масиви”, давам положителна оценка на проявения вкус към обективност и степен на обосноваост, съдържателно реализирани в рецензирания труд. Авторката запазва ясения си изследователски поглед, не се отклонява в девиантни, самоцелни или въображаеми екскурси, което придава на труда й необходимия “телеологичен” и философски *habitus*.

3. Давам много добра оценка на концептуалното умение на авторката да открива различни теоретични “оазиси” във философско-религиозното богатство на евразийския Дух и Логос, да ги анализира и да извлича необходимите следствия, свързани с основните цели на изследването, - злото, страданието и мартириума - и екзистенциалното им оценностяване. Това особено се отнася до представянето на такива „оазисни насаждения” като нихилизма в качеството му на характеристика на руската етнонационалност (с.15-33); Шестовата трактовка на греха, апориите на сблъсъка между Вярата и Разума (с.76-105); нелекият драматичен път на Достоевски от неверието и скепсиса към святата и светла вяра в Христос, която той предпочита пред истината (с.106-116); влиянието му върху философията на Бердяев (с.116-132); влиянието на Достоевски върху често критикувания го Л.Шестов (с.132-147); и интересният опит да се разкрият същностните различия между Шестов и Бердяев на базата на автентични документи (с.147-171).

4. Положителна оценка заслужават и опитите да се разглеждат изследваните антропологични и философско-религиозни феномени в компаративен план с историзма на предшествениците - руските историци на философията (включително някои най-нови анализатори) и тези на Запада, при което освен обогатяването на обхвата на изследването, се създават и възможности за посочване на исторически приоритети.

5. Необходимо е авторката да бъде поощрена за добре “темперирани” оценки на “руската идея”, на славянофилските и славянофобските пристрастия (напр. относно философемата за руския нихилизъм (към това ще се върна при бележките по-долу!), за месианизма, „почвеничеството”, за „руския народ Богоносец, за ценностите и др.), тъй като, както добре знаем от историята на философията, всички опити да се редуцира великолепното многообразие на нашата обща обич – философията, към някакъв шовинистично „възгордял се” „византизъм” (гръкоцентризъм), „славяноцентризъм“, „европоцентризъм”, „чайнизъм” или “индоцентризъм” винаги са били посрамвани от величествения ход на хилядолетната ни наука.

6. Добра оценка заслужава и литературната *форма*, в която е представен дисертационният труд. С малки изключения не ни се натрапват грапави преводи или често срещания в такива разработки “потоп” от русизми и неологизми. Към езиковото *съдържание* ще се върна при бележките към труда.

7. Необходимо е да се оцени положително и много добрата библиографска ориентираност и осведоменост на авторката (те, както знаем, винаги са относителни!), но повечето от цитираните 144 научни труда са реферативно, наративно или аналитично използвани и уплътняват дисертационната категориална сфера.

8. След прочита на текста констатирам и напълно подкрепям зародилата се и, очевидно, успешно развиваща се у г-жа Узунова субективна философска рефлексия. Смятам, че тя трябва да продължи да се разгръща чрез още по-релефно изразена еманципация от предхождащи външни, чужди оценки, пристрастия, мнения, идеи, концепти и т.н. Трябва да се опитваме да бъдем, доколкото е възможно, субективно още по-свободни, заради престижа на философията и - знаем още за какво – заради съвсем неприкрития опит на Запада да ни откъсне от славянството, от Православието и от Русия най-вече!, от традициите и от древната ни култура. В тези опити няма и частица *искрен* плурализъм, какъвто ни обещаваха в началото на *реставрацията*, а само натрапчив и силно вестернизиран (озападнен!) патернализъм с тоталитарни, а както се убеждаваме напоследък, и с милитаристично инспирирани събития в Евразия...

И, както му е реда, към разглежданата дисертационна работа могат да се направят препоръки, да се отправят критични бележки и да се издигнат конкуриращи възгледи или концепции. Към по-съществените измежду тях отнасям следното:

1. Преди предстоящото издаване на дисертацията като книга (каквато е практиката), стремежът на авторката трябва да бъде към още по-амплифицирано представяне на собствените интерпретативни възможности, които само в състояние на интелектуална напрегнатост и нарастваща увереност, могат да се конституират и екстериоризират в нови екстатично-творчески форми на мисълта – имагинации, конструкти-образи, процесо-описания, ейдоси (идеи), усии (същности), убеждения, съждения, концепции и пр. Искам съвсем доброжелателно да споделя с докторантката, че в хода на всяка писмена работа попадаме на контрарни възгледи и те не трябва да са притеснителни или плашещи, когато вече са промислени, обговорени и „смляни” чрез достоверни факти и обосновани собствени конструктивни оценки и съждения. Както казва Волтер: “Трябва да работим градината си!”.

2. От анализите на нихилизма в I гл. читателят остава с впечатлението, че това обществено явление и анархизма са някаква *differentia specifica* за рускославянския човек. Разбира се, явлението е интернационално, имало го е, има го и сега в Русия и извън нея. Но искам да обърна внимание, че руският нихилизъм не е нито по-добър, нито по-лош от онзи революционен нихилистичен дух, който навлиза от Запада, първо с Френската революция от 1789, след това по време на Наполеоновата война срещу Русия (1812) и най-накрая - заедно с революциите в Европа в периода 1848-1871(Парижката комуна). Това, което е *убягнало на авторката* тук е – проникването на революционните идеи на Маркс и Енгелс в руските интелегентски среди особено през втората половина на XIX век. По генезис руският болшеvizъм е западно явление, развило се на Изток! През 1881 година партията „Народна воля“ ликвидира император Александър II, заради неговата пословична нерешителност! Преди 1917 година руските интелегенти са по-леви от левите в Европа и почти никой от тях не е искал монархическото Самодържавие на бездарния и страхлив Николай II – толкова податлив на мистическите внушения на сектанта - от сектата на хлистите - Гр.Распутин! На този фон изключение е о.Сергий Булгаков, който в мемоарната си изповед „Агония“ точно по това време се обявява за монархист, но въпреки това е безпощадно критичен към „управленското бездарие“ на Царя!

3. Изведената от класическата руска философия идея, че Свободата трябва да се схваща като върховна ценност и като *онтично конституиращ принцип за философията* от Н.Бердяев (*сам той се нарича „философ на свободата“!*), е многопластова, разномасштабна (фрактална) разпластеност, която, няма съмнение, може да се проблематизира с интуитивно въображение или със сциентичен педантизъм. Според мен тази възможност е пропусната в разглеждания труд главно поради нераздвижените релации на свободата като “Божествен битиен източник” – (II.Кор.3:17); (“Където е Духът Господен, там е свободата”), - и в същото време той е “трансцендентен Цензор” над греховната “твар”. Тук отсъства извънредно перспективната визия и преход от нравствените системи на Ф.Достоевски, В. Соловьов, Н.Бердяев и Е. Левинас, в които Срамът е атрибут на свободата, която не може да бъде своеволие (особено у Достоевски), защото ако “Всичко е позволено, тогава няма Бог!” - свободата се превръща в безсрамие и става точно толкова отвратителна, колкото и безсрамната любов! Евразиецът Ем. Левинас заявява:”Свободата, която може да се засрами от себе си е основата на Истината и тогава Другият не ме плаши – той е желаният в моя срам!” (вж.“Totalite et Infini”). Ergo: Безсрамната, безжалостната, ирационалната, безчинстващата, самозабравилата се Егоцентрична свобода, независимо от формата си, не е Битийната

Истина е *ipso* – нито в религията, нито в историята, нито в сакралното, нито в профанното!

4. Пропусната е и идеята, че *онтологизирането на свободата от „подземния човек“* в руската религиозна философия прераства и в еретично-доктринален неогностицизъм, за който пише още архиеп.С.Соболев през 1935 г. в „Новое учение о Софiи“. (Книгата е издадена у нас, в България!). Гностичните мотиви са достатъчно открити в съчиненията на цяла поредица от автори като В.Соловьов, о.П.Флоренски, о.С.Булгаков, Д.Мережковски, В.Розанов и др. Идеите им за Софiа, - “световната душа” (Платоновата Anima mundi), за “андрогинизма”, за “Новия Трети Завет”, за “мистиката на пола”, за “ноуменалното лице на инстинкта” и пр. са чиста проба гностицизъм. При Бердяев той произтича от неговата онтологема за „предбитийната свобода“, чиито „онтос“ е напълно невъзможно да се съгласува с християнския догмат за Божественото творчество. Тази сложен етически екзистенциал и спиритуалната му траектория с гностически привкус не са достатъчно теоретично експлицирани и чакат не само дисертантката, но и други свои изследователи. Допускам, че бъдещите трудове на вече *д-р* Деница Узунова ще отговорят на тази потребност?

5. Дадох много добра оценка на езиковата *форма* на дисертационния труд. Сега за *съдържателната*: езикът в текста е ясен, не е витиеват, разбираем е, отчетлив, но е по-скоро еднопластов, липсва му смислова стратификация. Езикът и стилистиката трябва да бъдат „затоплени“ от емоционално-душевното присъствие на авторката! Убеден съм, че като реликт или метод на сциентичната философия еднопластовостта е наложителна, но при антропологически, екзистенциални, религиозни и историософски разработки в хуманитаристиката разпластяването, смисловата полифония на езика и очарователната езотерична „игра“ на контекстуално скриващо-откриващия се символно-алегоричен смисъл - са тези, - които предизвикват и очароват будния интелект на посвещаващия се в тайните на текста мултикултурен читател (това не важи за профаните, разбира се.). Бог с ним!.

В заключение: Считаю, че г-жа Деница Узунова изявява една възходяща и ползотворна степен на историко-философска артикулация, успешно съчетаваща се с нуждите и нормите на нашата българска и съвременната европейска образователна система. Като имам предвид наличието на всички необходими научни, а и законови основания, предлагам на Научното жури и на Института да подкрепят г-жа Узунова в

процедурата ѝ за присъждането на образователната и научна степен „Доктор”. На добър час!

10. 06. 2015 г. София

проф.дфн. Любомир ХРИСТОВ